

„Історія мігранта”: форми збору даних та способи їх представлення у наукових публікаціях

Анотація. У статті висвітлено питання комплексного розгляду трьох форм збору даних з міграційних історій переміщених осіб та чотирьох способів їхньої презентації у наукових публікаціях. Підкреслено, що сьогодні найбільш уживані серед науковців формати — це звичайні анкети, календарі історії життя та графіки історії міграції, які методично можуть використовуватися альтернативно один до одного як самостійні інструменти або взаємодоповнюватися під час збору даних. Також виділено аналітичні ситуації, за яких доречно апробувати ці форми, а саме: 1) звичайні анкети ефективні тоді, коли треба зафіксувати невелику кількість фактів про історію міграції індивіда, а сама інформація є кількісною за природою збору; 2) календарі історії життя оптимальні для формування повної міграційної історії, будучи інструментарієм, що спрямований на висвітлення різноманітних сфер життя однієї особи за весь її час існування; 3) графіки історії міграції більш цінні,

коли фокус уваги знаходиться на довготривалих міжособистісних зв'язках (як правило, родинних стосунках) у просторовому та хронологічному охопленні. Додатково зроблено акцент на розкритті питання про відмінності, які витікають з кожної форми збору та мають відповідні наслідки для аналізу отриманих даних. У розвідці розглянуто можливі чотири шляхи реалізації даних з історій міграції у наукових роботах, зокрема, як: 1) тематичні дослідження; 2) база для виявлення і класифікації закономірностей; 3) агрегація кількісних даних; 4) інформаційна довідка, що не є чітко вираженою у тексті. Акцентовано на ідеї, що місце історій мігрантів набуло нового значення, оскільки за останні роки вони сприймаються не винятково як первинний матеріал для аналітичної роботи дослідника, що без наступного вторинного осмислення не становитиме пізнавальної цінності, а вже як ключове джерело, на основі якого отримуються вагомі висновки. Окреслено, що завдяки концептуальній наближеності до ідеї „усної історії” „історії мігрантів” потенційно можуть стати потужною доказовою базою у політичному дискурсі та рамках міжнародного права стосовно скоєних злочинів проти людства. Це особливо актуально „піднімає” сучасне „українське питання” у всьому світі науково та прагматично, зважаючи на події минулорічної військової агресії Росії, що триває досі.

Ключові слова: „історія мігранта”, загальна анкета, календар історії життя, графік історії міграції, тематичне дослідження, форма збору даних, класифікація даних, агрегація даних, діаграма Лексиса.

Володимир Гнатюк,
доктор філософії з політичних наук,
Міжнародний інститут освіти,
культури
та зв'язків з діаспорою
Національного
університету „Львівська
політехніка”

Volodymyr Hnatiuk,
PhD in Political Science,
International Institute of
Education,
Culture and Diaspora Relations
of Lviv
Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-2608-659X
v.v.hnatiuk@gmail.com

„History of migrant”: forms of data collection and ways of presenting them in scientific publications

Abstract. The article highlights the issue of a comprehensive consideration of three forms of data collection on the migration histories of displaced persons and four ways of presenting them in scientific publications. It is emphasized that today the most commonly used formats among scholars are conventional questionnaires, the life history calendars, and the migration history charts, which can be used methodically alternatively as independent tools or complement each other in data collection. The author also identifies analytical situations in which it is appropriate to test these forms, namely: 1) conventional questionnaires are effective when it is necessary to record a few facts about an individual's migration history, and the information itself is quantitative in nature; 2) the life history calendars are optimal for forming a complete migration history, being a tool aimed at covering various spheres of a person's life throughout his or her existence; and 3) the migration history charts are more valuable when the focus is on long-term interpersonal ties (usually family) in a spatial and chronological sense.

Additionally, emphasis is placed on disclosing the differences that arise from each form of collection and have relevant implications for the analysis of the data. The paper considers four possible ways of implementing data from migration histories in scholarly works, including: 1) case studies; 2) a basis for identifying and classifying patterns; 3) aggregation of quantitative data; and 4) informational background that is not explicitly expressed in the text. The author highlights the idea that the place of migrants' histories has acquired a new meaning, since in recent years they have been perceived not exclusively as primary material for the researcher's analytical work, which without further secondary comprehension will not be of cognitive value, but as a key source on the basis of which significant conclusions are drawn. The author marks that, due to their conceptual proximity to the idea of „oral history”, migrants' histories can potentially become a powerful evidence base in political discourse and international law regarding crimes against humanity. It raises the current „Ukrainian issue” around the world in a particularly scientific and pragmatic way, given the events of last year's military aggression by Russia, which continues to be ongoing.

Key words: history of migrant, conventional questionnaire, case study, the life history calendar, the migration history chart, data collection form, data classification, data aggregation, the Lexis diagram.

Постановка проблеми. Дослідження міграційної виміру в межах дискурсу про життєві історії переміщених осіб є предметом розгляду багатьох зарубіжних дослідників, які досить часто кооперуються в контексті серії видань певного видавництва чи долучені до написання тематичних монографій. По суті, це сформувало стійку тенденцію у міжнародних розвідках не лише з відповідної проблематики. Ідеться, наприклад, про серію книг „International Handbook” від видавництва Routledge, де особливої уваги потребує важлива робота за останній час „Handbook of research methods in migration” за редакцією К. Варгас-Сілви, у якій автори Й. Карлінг, Л. Санчез-Аяла, К. Карлетто, А. де Брау, Р. Банерджі, Ф. Лозано, М. Штейнбергер, Е. Фанкхаузер та ін. присвячують свої дослідження проблемі диференціації технік і підходів у вивченні мігрантів, зокрема, їх історій [36, р. 117–269]. Не менш значимою є серія праць „Elgar Handbook” видавництва Edward Elgar Publishing Limited, що теж приурочена цій темі, а саме: „Handbook of culture and migration”, де найбільшу увагу слід приділити розділу „Теорія та мобільність” [18, р. 6–136]. М. Собек, Р. Білсбароу, К. Бошемен, Б. Шумаєр і Ф. Бок'є звертають свій дослідницький фокус

на методичний зріз — інструменти, завдяки яким здійснюється збір даних та їхнє опрацювання [37, р. 109–243]. Привертає увагу дискусія „Життєвий досвід і репрезентації вимушеної міграції” на сторінках видання „The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies” [21, р. 291–369].

Натомість, якщо мовити про вітчизняні розвідки, у яких розкриваються (хоча б наближено) методичний або практичний контексти розгляду міграційних історій (чи ті аналогії, що могли бути апробовані в їх ідейних межах), то, з одного боку, є недавно опублікована колективна праця вчених з Інституту соціології НАН України „Комплексні вимірвальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності” [2]. Автори висвітлюють проблему реалізації системи оцінювальних знарядь для здобуття соціологічної інформації, яку можна підтвердити. Іншими словами, цілком сприяють тому, аби респондент зміг повідомити інтерв'юєру бажані дані, що є цінними, максимально точними і релевантними. З іншого боку, декілька років тому (2020 і 2022) були проведені соціологічні розвідки співробітниками Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету „Львівська політехніка”, що спрямовувалися на відображення суб'єктивного досвіду мігрантів-українців на прикладі Південно-Африканської Республіки і Туреччини [3; 4]. В цих працях було апробовано винятково глибоке напівструктуроване інтерв'ювання без реалізації інших інструментальних форм збору, які залучаються науковцями, як-то календарі життєвих історій або графіки міграційних історій. У якісно-змістовому сенсі — в представленні отриманих висновків — колектив досягнув високих результатів, але в формально-методичному — існувала альтернатива, яка могла позначитися (і це запитання для майбутніх досліджень не лише МІОУ, а й аналітичних інститутів/науковців, які візьмуться за тему) на квалітативних параметрах даних. Тому в дослідницькому дискурсі „історій міграції” можна стверджувати про інструментальний монізм, що, очевидно, став наслідком успішної неодноразової апробації інтерв'ювання у формі анкетування. Це не варто оцінювати з негативного погляду, проте, безумовно, слід доповнити сучасними зарубіжними здобутками. Як-не-як, а методологічний плюралізм має значно аргументованіші підстави в актуальних наукових пошуках сьогодення.

У сучасних дослідженнях на міграційну тематику досить часто вчені визначають сам процес міграції (в широкому розумінні) як будь-яку сукупність осіб, що переміщуються з одного місця в інше. Але в такому сприйнятті приховується епістемологічна небезпека отримати нерепрезентативні „усереднені” висновки, що математично правильні щодо тих, хто мігрує, однак змістовно можуть нести хибні/неповні дані. І це при тому, що пошуковою ціллю науковців зазвичай є окреслення типового (поширеного) портрета переміщеного чи конкретно взятих його атрибутивних критеріїв. Іншими словами, це завдання з точки зору методології та здобуття результатів абсолютно адекватне (зрештою, домінуюча більшість тематичних розвідок на це спрямовано), але воно не зважає жодним чином на питання висвітлення індивідуального рівня життя мігранта так, як це потрібно для збалансованого осмислення колективної та особистісної форм або принаймні так, аби роль останньої була рівноцінно важливою, як і перша.

Річ у тім, що на тлі будь-якої міграційної „сукупності” людина у її межах діє за своєю індивідуальною схемою руху в просторово-хронологічному

вимірі. І тут актуалізується той момент, що, незважаючи на те, що бажає вчений вивчити у контексті великих чи малих груп міграції, йому доречно звертати увагу на „шляхи” кожного індивіда або (за необхідності) їх вибіркові поєднання, зокрема, родинні зв'язки різного порядку. Таким чином, місце „історій мігрантів” набуло (на тлі проблеми їхнього „усереднення”) нового значення, оскільки за останні роки вони сприймаються не лише як первинний матеріал для аналітичної роботи дослідника, що без наступного вторинного осмислення не становитиме пізнавальної цінності, а як ключове джерело, на основі якого отримуються вагомі висновки.

Зважаючи на сказане вище, *метою статті* є комплексний розгляд трьох форм збору міграційних історій і чотирьох способів представлення відповідних даних з цих історій у наукових публікаціях. Ціль полягає у тому, аби розширити погляд на інструментальні можливості під час вивчення історій мігрантів, які часто розпочинаються з інтерв'ювання і ним зазвичай завершуються. На теперішній час міграційні розвідки зарубіжного зразка акумулювали й інші різновиди, які стали, залежно від конкретної ситуації, ефективнішою альтернативою попри свої слабкі сторони. Таким чином, наявна взаємозаміна сприяє диференціації у виборі знарядь для дослідника, а тому – поліпшенню здобутих кінцевих результатів, їх верифікації. Натомість серед переліку завдань можна виділити такі: 1) окреслити три найпоширеніші форми збору історій мігрантів, які апробуються у модерних розвідках; 2) висвітлити сильні і слабкі сторони кожної з них, порівнявши їх між собою; 3) зазначити про чотири способи використання інформаційних даних, здобутих з міграційних історій, у наукових публікаціях. Реалізація мети та завдань сприятиме як просвітницькій функції серед учених, які тільки розпочинатимуть свої дослідження у межах цієї проблематики, так і методологічній, що розширить інструментальні горизонти вже інтегрованих у міграційні студії науковців. І це має позитивно та конструктивно позначитися на відображенні дослідницького потенціалу української науки та об'єктивації історичної правди з життя мігрантів на весь світ у протистоянні з російською агресією.

Виклад основного матеріалу. Завдяки концептуальній наближеності до ідеї „усної історії” (*oral history*) в методологічному вимірі, як „висвітлення подій/процесів від лише спостереження через трактування до діалогу поміж інтерв'юером і респондентом” [5], та в практичному сенсі, як „виразника максимальної об'єктивності того, що сталося”, „історії мігрантів” потенційно можуть стати потужною доказовою базою у політичному дискурсі та в рамках міжнародного права стосовно злочинів проти людства. Це особливо актуалізує сучасне „українське питання” у світі науково і прагматично, зважаючи на події минулорічної російської воєнної агресії, що триває далі. Так, зокрема, можна навести за приклади Нюрнберзький (1945–1946 рр.), Югославський (1993–середина 2017 рр.) і Руандський (1994–2014 рр.) процеси, на яких задокументували звинувачення через процедуру „свідчення очевидців”. Згодом це сформувало підстави для утворення міжнародних трибуналів, результатами яких було рішення про „цілеспрямовану політику геноциду проти того чи іншого народу” [20; 27]. Це дуже важливо для будь-якого соціуму, де були наявні подібні випадки, бо, зрештою, такі моменти „прокладають” дорогу до „відновлювальної справедливості”, що, в свою чергу, сприяє визволенню персональної і

колективної пам'яті, тобто суспільному переосмисленню історії. Загалом це цілком реальний алгоритм, за яким може слідувати наш поточний стан речей, а тому вивчення цих „історій” має бути одним з пріоритетів у міграційних дослідженнях, якщо мета Української держави полягає, по-перше, у підсиленні аргументації „знизу” (від народу) щодо заподієних злодіянь агресором перед майбутнім міжнародним судом, і, по-друге, у намаганнях відбудувати/відновити (якщо це можливо) довоєнне людське буття і створити передумови для повернення мігрантів назад з-за кордону.

З іншого боку, релевантним, проте і не менш проблемним (а за змістом – первинним у кореляції до попереднього аспекту) є питання наукового вивчення історій мігрантів, які формально акумулюють водночас епістемологічні переваги і складнощі в процесі здобуття даних. До перших (переваг) можна віднести те, що множина охоплених питань – будь-яка дія/подія у минулому, очевидцем якої був індивід, а тому можливе конституювання „досвіду у формі свідчення” в сам предмет аналізу дослідників. Підсилюється цей аспект тим, що хоч певні спогади – це завжди сфера суб'єктивного, але коли всі вони мають відношення до єдиного проблемного дискурсу, а їх кількість стає близькою до сотень тисяч, то цей контекст зазвичай об'єктивізує їх: ставить в ряд формальних джерел і документалістики¹. При цьому, проводячи паралелі з „усною історією”, „історія мігранта” окреслює потужний концептуальний формат, в якому об'єднує ідею інтеграції часу, місця та вкладеного у/через них конкретного змісту. Таким чином, міграційна історія є не просто „повіддю про себе” інтерв'юєру, аби він реконструював картину, а стає багатим джерелом даних про міграційні процеси та індивідуальний досвід.

Однак поряд з першими наявні інші особливості (складнощі) під час збору інформації. Насамперед це стосується методологічного різноманіття під час вибору кількісного та якісного підходів, що обумовлює обсяг даних, їхню безпосередню цінність, оскільки адекватний (ефективно здійснений) запис історії мігранта може вплинути на наступні стадії – аналіз, представлення результатів і проведення вже інших опитувань [16]. Далі, на думку таких дослідників, як Й. Карлінг, Л. Санчез-Аяла, К. Карлетто, А. де Брау, Р. Банерджі та інших [36, р. 117–269], йде питання меж – просторового та часового порогів, ґрунтуючись на тому, що будь-який випадок міграційної історії – це серія мінімум декількох переїздів з країни до країни або внутрішньотериторіально в одній із них. При цьому, незважаючи на тип розвідки – квалітативний чи квантитативний, – значення обох параметрів є рівноцінно релевантним для них. Свого часу доречно порушив дискусію стосовно порогів учений Р. Лукас, зазначаючи, що „у просторовому аспекті ключовим елементом є те, чи відбувся переїзд кудись, що дає можливість аналізувати рух індивідів, не вимагаючи знань про адміністративні кордони та не залежачи від їхніх змін... Натомість у часовому вимірі може бути потреба у виключенні короткострокових переміщень, якщо

¹ Особливо успішно це використовується в історичних ретроспективах тих подій, які мало досліджені. Зокрема, доречним прикладом може бути трагедія українського народу – Голодомор 1932–1933 рр. Таким чином, зважаючи на те, що офіційна політика тоталітарної системи СРСР жодним чином не визначала курс державної політики як геноцид, а потім ніколи і не визнавала її такою, то здобуття відповідного суб'єктивного досвіду тих подій – свідчень очевидців – постає ключовим (навіть установчим) у розумінні цієї суспільної катастрофи. Детальніше див.: [1, с. 27–33].

вони розглядаються як відпустки або подорожі”² [26, р. 334]. І тому він радить (в дусі критичного реалізму), аби до розуміння таких параметрів підходити критично, беручи до уваги контексти і тип дослідження теми, іншими словами, підходити по-особливому – „індивідуально”. Нічого нового науковець не відкриває, проте порушує важливе питання про кореляцію між відносністю ситуації та конвенціональною стандартизацією у міграційних розвідках. Звісно, це потребувало тогочасної артикуляції, аби тепер говорити „за замовчуванням”.

Нарешті, завершальною складністю, що з’являється в розрізі потреби даних для дослідників, аби сформувати міграційну історію, є проблема, „що пам’ятають респонденти”. Як авторитетно результує у статті Р. Бернард зі своїми колегами: „Точність інформаторів залишається водночас і проблемою, що вислизає від нас, і добре збереженою тасмницею” [11, р. 504]. Більше того, той факт, що відповідні інформатори є неточними, цілком нормальний, бо „люди часто не мають змоги точно пригадати дані, про які в них просять соціальні дослідники” [11, р. 513]. Тому ідентична картина міграційної історії до дійсно того, що сталося у минулому, є доволі рідкісним моментом, а навіть якщо реальним, то не завжди практично ціннісним. З іншого боку, більшість таких кейсів характеризуються допущенням двох найпоширеніших помилок: 1) нерегулярних помилок (*irregular errors*), коли записані часові межі (дати) є невідповідними; 2) телескопіювання (*telescoping*), тобто повідомлення про події/явища є коротшими чи довгими, ніж насправді вони такими були. Важливими практичними рекомендаціями в цьому контексті (щодо оцінки точності ретроспективних історій мігрантів) є висновки, здобуті з двох серій розвідок: по-перше, з робіт ученої Н. Ауріат про історії міграції бельгійських пар [6; 7] та, по-друге, зі статті Дж. Сміта та Д. Томаса, де апробуються два раунди опитування пар в Малайзії [32]. Зокрема, слід виділити: а) *послідовного і систематичного телескопіювання не існує*, тому не варто його шукати у дусі позитивістського спрямування через інтерпретаційні моделі, що ґрунтуються на індуктивізмі та дедуктивізмі; б) *доречно розділяти всі історії мігрантів на коротко- і довгострокові*, аби уникнути хибних незбалансованих за часом та значенням комбінацій переміщень; в) *прив’язувати міграційні історії до ключових життєвих подій*, щоб підвищити рівень їхнього відтворення через краще запам’ятовування; г) *надавати перевагу поперечному структуруванню (in a transversal fashion) інтерв’ювання на противагу повздовжньому (longitudinal)*, коли вивчаємо різні аспекти людського життя: краще відображати більше подій у межах спільно визначеного періоду, ніж намагатися охопити конкретну сферу за весь проміжок часу.

Загалом, спираючись на розуміння специфіки описаних вище „бар’єрів” (вибір типу розвідки, види та особливості порогів, можливості інформаторів), їх можна по-дослідницьки нівелювати – максимально зменшити фактор впливу на реалізацію міграційно орієнтованого проєкту, зокрема під час вивчення історій мігрантів – так, аби допущення хибних

² Часовий поріг достатньо варіативний, оскільки одним з можливих термінів є проживання на незмінному місці „протягом 3 місяців або більше за один раз”. З іншого боку, на міжнародному рівні часто використовують поріг у 6 місяців або рік. Ці межі настільки часто апробуються у різних дослідженнях, що цілком доречно вважаються сьгодні стандартизованими стосовно тієї чи іншої пошукової цілі науковця. Детальніше див.: [26, р. 334].

методологічних кроків становило близько нуля, а використання критеріїв відповідали поставленим цілям – чи то науковим, чи то практичним. Але варто не забувати, що превентивно дослідник завжди перебуває у дилемі „що обрати” під час проведення чергового дослідження, а тому несе наукову відповідальність щоразу по-новому, обираючи той чи інший інструментарій. Як показує теперішній стан – значні масиви літератури з цієї теми (зокрема, серія „International Handbook” видавництва Routledge) і відповідні дискусії, – сьогодні більшість учених досить успішно проходять такий „квест”, але зупиняються на методичному рівні самого дослідження, де найчастіше обмежуються єдиним (безальтернативним), на їхню думку, знаряддям для аналізу (як інтерв’ювання у нашому випадку), а згодом, як наслідок, невдалим/неефективним поданням (або способом використання) у публікаціях. Очевидно, це безпосередньо детермінує викривлення результатів, оскільки формат збору та спосіб репрезентації аналітичних даних – це дві базові умови якісного (не за типом природи) дослідження, коли ми говоримо про історії мігрантів.

При цьому, повертаючись до питання українських мігрантів – біженців та вимушено переміщених осіб, – усі їхні життєві історії можуть бути цікавими як для науковця, так і пересічного читача (вітчизняного чи зарубіжного), проте невдало обрані формат збору і спосіб подання отриманих висновків не здатні повністю донести інформацію „як вона є” через методологічну обмеженість або некваліфікованість ученого щодо відповідної теми. По суті, це закриває і фронт тиску „знизу” – з боку громадянського суспільства тих країн, які отримують інформацію таким неповноцінним чином, і знецінює дослідницьку репутацію наукових працівників серед ученої спільноти, і створює прецеденти майбутньої маніпуляції з даними в державних та локальних ЗМІ у всьому світі, де українська сторона не матиме вагомого впливу щось змінити, оскільки це може розцінюватися як втручання у внутрішні справи іншої країни. А це, очевидно, є прямим шляхом до дискредитації репутації і престижу України на міжнародному рівні, що в час російської агресії та пропаганди її ідеологічного „міра” неприпустимо. Ті інформаційні побудови, що закарбовуються у свідомості людини, майже неможливо викоринити, а часто альтернативою стає лише заміщення на більш позитивну установку стосовно об’єкта розгляду. Навіть у разі такого успішного витіснення це може зайняти проміжок часу у декілька декад. Тому зараз, як ніколи, існує логічний запит „на часі” – суспільний та дослідницький – в адекватному висвітленні цих історій мігрантів в об’єктивному ракурсі.

Загалом, переходячи до розгляду ключових і найбільш затребуваних форм збору міграційних історій серед закордонних дослідників, про яких зазначалося вище, необхідно виділити три варіації: 1) *звичайні анкети*, 2) *календарі історії життя* і 3) *графіки історії міграції*. Як правило, кожен формат має власні сильні і слабкі моменти, які потрібно розуміти/враховувати, аби коректно та адекватно використовувати їхній дослідницький потенціал³.

³ Поряд з цим, щоб мати можливість обирати з-поміж інструментаріїв, перш за все варто знати про них, що в межах методологічного монізму, очевидно, менш реалістично.

Апробуючи *звичайні анкети (conventional questionnaires)*, науковці можуть отримувати інформацію про історії з життя мігрантів через два підвиди збору:

а) *повний*, аби мати можливість контролювати весь спектр переміщень від самого народження (інколи початком відліку стає дата повноліття) до поточного місця локалізації;

б) *неповний*, аби охопити лише найважливіші моменти.

У випадках *повного* збору „історії мігранта” як сукупності його міжнародних переміщень (зазвичай, часовий критерій – не менше 6 місяців) рекомендують застосовувати достатньо просту, але ефективну „сітку запитальника” (табл. 1.).

Таблиця 1.

Сітка запитальника для реєстрації міжнародної історії міграції *

Країна, в якій ви проживали щонайменше 6 місяців	Дата виїзду	
	Місяць	Рік
1. [Країна народження]		
2.		
3.		
...		
п. [Країна поточного проживання]		

* Адаптовано Й. Карлінг за: [12].

З іншого боку, Й. Карлінг радить також будувати короткий міграційний модуль для анкетування, коли хочемо зібрати *неповну* – „точкову” (центрально) інформацію (табл. 2.). Це суттєво, оскільки навіть просте порівняння між місцем народження та місцем поточного проживання уможливить виявити „пожиттєвих (*lifetime*) мігрантів”. Додатковим може слугувати питання про місце проживання 5 чи 10 років тому, що сприяє визначенню „недавніх (*recent*) мігрантів”.

Таблиця 2.

Короткий міграційний модуль для опитування *

Питання	Відповіді та маршрутизація
1. Ви коли-небудь жили в іншому місці, наприклад, селі, місті або за кордоном, протягом 3 чи більше місяців за один раз?	Так Ні [→ <i>Наступна особа</i>]
2. Як давно Ви тут живете? В цьому місці?	Роки та місяці [<i>Якщо 5 років або більше, то залиште місяці незаповненими</i>]
3. Коли Ви народилися, то жили в [<i>теперішньому місці проживання</i>]?	Так [→ <i>Питання 7</i>] Ні
4. У якій адміністративній одиниці чи країні Ви жили, коли народилися?	Коди адміністративної одиниці та країни
5. Коли Ви там жили, чи було те місце міським?	Так Ні
6. Крім місця, де Ви народилися, і місця, де живете зараз, чи жили коли-небудь в іншому місці більше 3 місяців?	Так Ні [→ <i>Питання 14</i>]

Продовження таблиці 2.

7. Скільки Вам було років, коли вперше покинули [місце народження]?	Вік у роках
8. В якій адміністративній одиниці чи країні Ви жили до того, як переїхали на теперішнє місце проживання?	Коди адміністративної одиниці та країни
9. Ви жили в міській місцевості в цій адміністративній одиниці/країні?	Так Ні
10. Крім місць, про які Ви вже згадували, чи жили коли-небудь ще десь?	Так Ні [→Питання 14]
11. [Перевірте питання 2. Чи проживає людина тут 5 років або більше?]	5 років або більше [→Питання 14] Менше 5 років
12. В якій адміністративній одиниці або країні Ви жили 5 років тому?	Коди адміністративної одиниці та країни
13. Чи було місце, де Ви жили 5 років тому, міським?	Так Ні
14. [Перевірте питання 4, якщо місцем народження є інша країна, запитайте]: У якому році Ви вперше приїхали в цю країну на термін більше 3 місяців?	Рік

* Адаптовано Й. Карлінг за: [26].

Однак, як доречно відзначає науковець, відповідна компаративістика у два хронологічні періоди жодним чином не відображає переїздів за акумульований час. Як наслідок, для ширшого охоплення слід запитувати щодо поточного місця локалізації переміщеного, його віку під час першої міграції з місця народження і т. д. [14, р. 143]. Таким чином, неповний збір „історій мігрантів” характеризуватиметься повнотою, але про найважливіше. При цьому, ключовим аспектом – або навіть обов’язковістю для дослідника – є те, щоб не припустити, що міграційна історія значно простіша, ніж насправді вона є. Хоча доволі складно нівелювати значення того факту, що людське життя майже завжди не настільки чітке, як цього дуже хочеться соціально спрямованим науковцям.

Іншим форматом збору історій мігрантів є інтерв’ювання, яке базується на використанні календарної таблиці і дістало назву „календар історії життя” („*life history calendar*”, ЛНС). Альтернативно може також визначатися як „календар історії подій” („*event history calendar*”, ЕНС). Основною відмінністю з попередньою формою стала відсутність ригідної конструкції „запитання-відповідь” у рамках анкети. В процесі такого календарного інтерв’ювання – в менш стандартизованій бесіді – збирач даних та респондент інтегрують у цілісність необхідні контексти історії життя мігранта. Це аргументується тим, що гнучкість мови і послідовності вибору запитань – умови, що детермінують позитивну ситуацію для відтворення взаємозв’язків між минулими подіями (кращу, ніж за звичайного анкетування), що може вплинути на підвищення точності у презентації всієї історії [9]. Підхід був уперше висвітлений у статті Д. Фрідман та її чотирьох колег з Мічиганського університету у 1988 р. і до теперішнього часу є предметом жвавих дискусій у практичному і теоретичному вимірах, що свідчить про її авторитетність [22].

Загалом, структурою календаря історії життя є також сітка, в якій стовпці – репрезентатори часових змінних (зазвичай беруть роки або місяці, залежно від потреби в деталізації та тривалості), а рядки – конкретизатори різних аспектів з життя переміщеного. Будь-які „переходи” як важливі особистісні події можуть позначатися знаком X у відповідних – до дати початку і закінчення – комірках, а їхня тяглість зображуватиметься лінією між ними. Такі рядки, як „коли” будуть використовуватися для зазначення початку і кінця проживання, а „де” – для того, аби вказати його місце. За потреби створюються ідентичні набори рядків, щоби мати можливість додати записи про часті переїзди. Крім цього, для календарів є поширена практика інтегрування інших секторів, які знадобляться інтерв’юєру під час запису релевантних індивідуальних змін (часто вони є загальними, як-то народження дитини, історія зайнятості, смерть когось у родині і т. д., але несуть в конкретній ситуації безпосередній досвід мігранта). Таке встановлення зв’язків може вплинути двоюко на пригадування респондентом компонентів: або сприяти, або погіршити (дезорієнтувати) сам процес. Як зауважують дослідники, до уваги треба брати знакові (національного, місцевого, а інколи міжнародного значення) події, що можуть допомогти встановити час переміщення до іншої країни чи міста в її межах. Слід розуміти, що вони залежать від таких факторів, як цільова аудиторія та територія дослідження, і потенційно здатні об’єднати питання від природних катастроф, політичних виборів до загальнонаціональних новин і релігійних свят. Таким чином, усе відносно, проте в той же час суттєво: навіть будівництво нових доріг, відключення електроенергії або забезпечення водою – може стати цінним доповненням [8]. Ці персональні орієнтири вносяться до календаря самостійно інтерв’юєром (табл. 3.).

Таблиця 3.

Орієнтований секторальний приклад з календаря історії життя стосовно міграції переміщеного *

Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Історія міграції	Де	Назва місяця			Назва місяця					
	Коли				X	X				X
	Коли				X	X				X
	Де	Назва місяця			Назва місяця					
[ІНШІ ДОМЕНІ]										
Орієнтири	Національні	Вибори президента				Вибори президента		ЧС з футболу		
	Персональні			ДТП			Смерть у родині			

* Складено за: [8; 22].

У межах календарного інтерв’ювання можна виділити декілька способів (і навіть опцій для вчених) у його інформаційному заповненні [10; 24; 31], зокрема:

а) існує можливість залучення респондентів до процесу записування даних до календаря, аби використовувати їхнє візуальне відображення як знаряддя для запам’ятовування;

б) внесення даних може бути сепаровано як окремий підрозділ інтерв'ю чи така процедура може проводитися перехресно з основними питаннями про події, їх зміни та переїзди загалом;

в) інтерв'ювання може бути заздалегідь частково стандартизованим, тобто структурно складатися з певного числа наперед визначених варіацій — напрямів для обговорення. Ці теми або події можуть асоціюватися з підказками, що ведуть до інших важливих аспектів з життя, апелюючи до конструкції автобіографічної пам'яті опитаного. Відповідні підказки виражаються у наступних формах:

1) „низхідні” (*top-down cueing*), що характеризуються встановленням зв'язків від загального до конкретного (запитання про внутрішню міграцію буде йти після здобуття інформації про період проживання у країні);

2) „послідовні” (*sequential cueing*), які акумулюють події у часовому порядку (розгляд міграції через призму переїздів, що йдуть один за одним);

3) „паралельні” (*parallel cueing*), що мають відношення до асоціацій у різних сферах (приклади, що корелюють в одне ціле переміщення, сімейні події та індивідуальну зайнятість)⁴.

Загалом, порівнюючи звичайне інтерв'ювання з використанням календаря історії життя, такі науковці, як В. Дейкстра з його колегами [19], вказують на один з вирішальних моментів — підготовку самого інтерв'юера, яка є вищою з позиції обізнаності й інтенсивнішою з точки зору активнішої ролі в процесі збору даних. З іншого боку, за наявності детального інструктажу і належної підготовки ця межа мінімізується. Хоча введення інформації після календарного інтерв'ювання залишається досі часоємним процесом, проте останнім часом він нівелюється за сприяння технічної допомоги — комп'ютерних програм.

Третьою формою збору даних стає *графік історії міграції (migration history chart)*, яка концептуально є новою ідеєю у науці, дотепер не повністю описаною у спеціальній літературі. Такий формат базується на попередніх напрацюваннях стосовно календаря історій життя та йде далі у методологічному плані, акцентуючи на графічній візуалізації — покращенні й оптимізації роботи інтерв'юера. Сам концепт належить норвезькому досліднику Й. Карлінгу, на праці якого буде робитися ставка під час його розкриття. Поряд з цим, словосполучення „*migration history chart*” до цього часу використовувалося тільки один раз у спільній роботі вчених М. Тоні та двох його колег „*Residence exposure and fertility expectations of young Mormon and non-Mormon women in Utah*” — як „тривалість проживання у кожному місці перебування від народження” [33, р. 462]. Основною ознакою, що відрізняє від попередньої форми, стає покладання на сукупність пов'язаних між собою ліній для запису історії міграції, їхня графічна візуалізація у часовому та просторовому вимірах. Вона особливо доречна для акумуляції інформації про переміщення індивіда разом з глибинними інтерв'ю стосовно його досвіду і безпосередньої практики відповідної мобільності.

⁴ Як зазначають дослідники, цей вид підказок є найбільш сприятливим для пригадування даних респондентом у рамках календарного інтерв'ювання.

Загалом, як виділяє Й. Карлінг, таке візуальне записування ⁵ (на противагу до письмового) має декілька переваг у процесі інтерв'ювання, а саме [14, р. 147]:

1) зменшує час та витрати енергії на введення нотаток, чим сприяє якості і тривалості міжособистісного зв'язку з респондентом;

2) стає орієнтиром – „компасом” – у межах історії міграції індивіда чи його сім'ї, будучи специфічною „картою” і водночас хронометром.

Таким чином, графік історії міграції, замість того, щоб редукувати простір до одновимірності, здійснює його поділ на локації завдяки просторовій осі. І це спрощує для інтерв'юера завдання у розташуванні цілого ряду місць, невідомих на початку опитування. Іншими словами, наявна здатність акцентувати увагу на „конкретних” просторах, а не на його „суцільності”. Це суттєво, бо, як зазначає вчений Н. Ван Гер, транснаціональні мігранти орієнтуються на дисперсні – дуже локалізовані місця проживання і рідко мандрують космополітичним простором [35]. І тому гнучкість та варіативність відповідної форми збору даних полегшує віднайти зв'язки між взаємодією видів міграції – внутрішньої та міжнародної – і географічно, і хронологічно, або разом ⁶.

Таблиця 4.

Зразок запису в графіку історії міграції *

Дата: _____ № респондента _____

Місце		Назва X	Назва Y	Назва Z		Місце
2010						2010
2009						2009
2008						2008
2007						2007
...						...
2000						2000
1999						1999
1998						1998
...						...
1992						1992
1991						1991
1990						1990
...						...
1965						1965
1964						1964

* Складено за: [14–16] як відображення прикладу гіпотетичної ситуації.

⁵ Взагалі ідея візуального відображення даних Й. Карлінга – конкретно тут графіка „історії міграції” – запозичує думки про просторово-часові моделі шведського географа Т. Гегерстранда, що апробував тривимірні ілюстрації для їхньої презентації. Однак ключовою проблемою стала складність під час занотування самого запису в процесі інтерв'ювання. Згодом науковець П. Бойл зі своїми колегами спростили її: представили як просторово одновимірну. Звісно, вона мала недоліки – вимагала прямої потреби спільного цільового місця та деформувала (візуально) відстані поміж ними, проте на той час вважалася значно зручнішим варіантом для відміток. Сьогодні форма збору інформації Й. Карлінга усуває ці незручності, завдячуючи теоретичним предтечам. Детальніше див.: [13; 23].

⁶ За яскравий приклад можна взяти дослідження „Внутрішня та міжнародна міграція: подолання теоретичного розриву” Р. Кінга та його колег, у якому було апробовано графік історії міграції під час вивчення шляхів міграції албанців на рівні сіл, міст регіонального значення, столиці та інших країн. Детальніше див.: [25].

У цілому, візуальне представлення форми збору даних міграційних історій буде таким (табл. 4).

Так, горизонтальні лінії позначають роки разом з датою інтерв'ювання та номером респондента у верхньому кутку. Також там у поперечному розміщенні – в першому рядку – будуть вписуватися місця, що мають відношення до особи, що мігрувала, або їх множини, як *назва X*, *назва Y*, *назва Z* і т. д. Будь-який індивід, що візуально вноситься на графік, записуватиметься у вигляді *лінії* (при цьому, аби розрізнати їх між собою, обираються різні типи штриха), яка „рухатиметься” вгору від народження опитаного до дати інтерв'ю з ним (його смерті). Натомість вертикальні сектори окреслюють часові періоди локалізації у конкретному місці, а горизонтальні – міграцію між ними.

У процесі інтерв'ювання науковці радять дотримуватися таких дій:

а) задля чіткішої візуалізації користуватися або кольоровими ручками, або різними типами штрихів;

б) у разі розширення кількості респондентів та водночас для збереження питання конфіденційності доречно додавати стандартизовані імена з розряду *D1*, *D2* і *S1*, *S2* для дочок та синів або *M*, *SM* і *F*, *SF* – для матері/мачухи і батька/вітчима⁷;

в) можна регулювати ширину стовпців для позначення релевантності місця проживання особи протягом усієї історії міграції, дозволяючи виділення „зони спільних індивідуальних шляхів” з іншими (родинними) переміщеннями;

г) горизонтальний порядок запису даних довільний та рівноцінний у межах конкретної комірки: неважливо, де чия лінія знаходиться – ліворуч або праворуч – у ній;

ґ) вертикальне внесення інформації стосовно переміщень за одиницю часу – календарний рік – також довільне, яке не конкретизує подію, коли саме (в який період року) вона відбулася;

д) для деталізації часового виміру міграції є доцільним використання сітки з місяцями;

е) ретроспекція щодо міграційних подій має спиратися на вік, календарний рік або в зв'язку з іншими подіями, що полегшують пригадування та посилюють якість спогадів у респондента⁸;

є) затінювання (*shading*) кожного десятого року в житті респондента, щоби могли оперативнo і правильно визначати вік у той чи інший період його історії⁹;

ж) врахування актуального контексту під час визначення кількості респондентів, чії історії міграції будуть вивчатися, оскільки хоча графік сприяє запису кількох осіб, проте для комплексного та структурованого

⁷ Це тільки зразок для найменування. Воно може бути будь-яким, на вибір науковця, однак бажано простим та зрозумілим для швидкого процесу розшифрування даних.

⁸ Наприклад, особа жіночої статі може пригадати, що вона переїхала до держави X у 1992 році. З іншого боку, вона може це співвідносити з тим, що тоді їй було 22 роки. Зрештою, вона може сказати, що це відбулося через рік після народження її першої дитини. Такий пошук встановлення зв'язків між відповідними компонентами особливо важливий для висвітлення міграційної історії на родинному рівні.

⁹ Цей прийом часто застосовується під час перехресної перевірки даних. Зокрема, коли респондент повідомить те, що „він переїхав до держави Y в 2001 році, коли його дитина перебувала на канікулах у літньому таборі міста Z”, то графік може бути використаний для уточнення на зразок, як „отож, дитині було 11 років?”.

висвітлення суттєво важливі довгострокові стосунки ¹⁰, якими, як правило, слід обмежитися.

Графіки історії міграції на зразок календарів історії подій мають різний методичний функціонал, що може використовуватися науковцями як самостійна процедура або комплексно в т. зв. „перехресному процесі” інтерв’ювання, коли відбувається і візуальний запис, і послідовне вільне проведення бесіди – якісного напівструктурованого опитування. Тому, як наголошують дослідники, цю форму збору даних науково доцільно апробувати на початку, що, як наслідок, дає нам узагальнене бачення про історію міграції, транснаціональні зв’язки респондента і сприяє чіткішій контекстуалізації запитань на наступних стадіях інтерв’ю. Саме заповнення таблиці може тривати „від десяти хвилин до години, залежно від міграційної історії родини переміщеного, масштабів деталізації й інформаційних відступів” [14, р. 152], що є регулярними під час вільного типу інтерв’ювання. Проте в цьому зосереджується практична цінність напівструктурованого опитування та можливості вибіркового відстеження запитань для інтерв’юера, а тому виходить на передній план професійна ознака – відсутність/нааявність „уважної (*attentive*) імпровізації” як неодмінного атрибуту в проведенні якісної бесіди. Так, сьогодні завдяки додатковому програмному забезпеченні графіки історії міграції можна створювати через електронні таблиці Excel, а зважаючи на методичну гнучкість, їх легко адаптувати до дослідницької роботи зі збору життєписів мігрантів.

Таким чином, спираючись на розглянутий вище текст, можна порівняти всі три форми для збору історій міграції поміж собою за різноманітними критеріями, які важливі під час застосування, встановлюючи межі їх функціоналу (табл. 5).

Загалом виходить так, що *звичайні анкети* ефективні тоді, коли необхідно зафіксувати невелику кількість фактів про міграційну історію переміщеного, а сама інформація є кількісною за природою збору. Натомість *календарі історії життя* оптимальні для формування повної міграційної історії, будучи інструментарієм, що спрямований на висвітлення різноманітних сфер життя однієї особи за весь її час” [14, р. 153]. Тому не винятком є і міграційний вимір індивідуального буття. Врешті-решт, *графіки історії міграції* більш доречні та науково цінні, коли ми акцентуємо увагу на міжособистісних відносинах у довготривалій перспективі – родинних зв’язках (як правило) – у просторово-хронологічному сприйнятті. При цьому, як зазначають дослідники, такі календарі і графіки корисно апробувати на початку інтерв’ю, аби завершити міграційну контекстуалізацію для наступних фаз якісного опитування. Зокрема, візуалізація даних може бути зручною опорою для інтерв’юера в довідковому (унікати інформаційних пробілів чи здійснювати проміжну перевірку) та конструктивному (дотримуватися ідеї бесіди тематично й формально) аспектах. Окрім цього,

¹⁰ Дискусії стосовно того, кого включати у список „актуального родинного кола” як респондентів у відображенні міграційної історії, ведуться тривалий час і є дотепер незавершеними. Кожна ситуація вимагає індивідуального підходу, зважаючи на висновки з робіт Й. Карлінга про транснаціональні сім’ї в Кабо-Верде, В. Чіреллі щодо стосунків між братами та сестрами в контексті взаємовпливів на міграцію один одного або К. Малдер про місце сімейних відносин - між батьками і дітьми, братами і сестрами - стосовно розуміння транснаціональних практик та внутрішньої міграції. Детальніше див. [15; 17; 28].

ці два формати акумулюють методологічну гнучкість, бо вчений може не лише стандартно зазначити про переміщення – „де” та „коли” особа це здійснила, але й розширити міграційний дискурс, додаючи до нього інші питання про мотивацію, фінансові особливості або соціальні зв’язки і т. д. Відповідні запитання можуть доповнити як якісне інтерв’ю, так і вхідження до календаря чи графіка завдяки розширенню стандартизованого набору питань.

Таблиця 5

Порівняльна таблиця форм збору історій мігрантів *

	<i>Звичайна анкета</i>	<i>Календар історії життя</i>	<i>Графік історії міграції</i>
Вимоги до підготовки інтерв’юера	Низькі	Високі	Високі
Тип проведення інтерв’ю	Стандартизоване	Вільне (гнучке)	Вільне (гнучке)
Атмосфера під час інтерв’ювання	Механічна	Колаборативна	Колаборативна
Здатність до інтеграції у зборі якісних даних	Низька	Середня	Висока
Дружелюбність до респондента під час надання допомоги у пригадуванні	Низька	Середня	Висока
Простота кодування для кількісного аналізу	Висока	Середня	Середня
Здатність бачити членів мігрантської сім’ї в контексті	Низька	Низька	Висока
Можливість кореляції різних сфер з життя респондента	Низька	Висока	Низька
Збір даних, для яких метод рекомендується	Швидкий запис обраних історичних фактів про міграцію	Запис життєвих історій про міграцію та інші сфери	Комплексний запис сімейної історії міграції

* Складено за: [14, р. 152–154].

Відмінності, які витікають з кожної форми збору, мають свої наслідки для аналізу здобутих даних. Так, результати, отримані через звичайні анкети, доречно спрямовувати на класифікацію чи опис індивідів у статистиці. Належність до конкретної з категорій у рамках міграційної історії часто використовують у ролі незалежної змінної в багатовимірному аналізі [29]. Інформацію календаря історії життя, зважаючи на фіксацію даних про кожного переміщеного індивіда, можна типологізувати на три набори: 1) кейси про індивідуумів; 2) кейси з переміщення; 3) кейси „людина–роки”. Ця деталізація дозволяє проводити аналітичний огляд подій у хронологічній протяжності чи формі логістичного регресивного аналізу для того, аби інтерпретувати, як зазначені події впливають на інші події і ситуації [38]. Тут одним з варіантів може стати дослідження обставин, що детермінують міграцію [30]. Нарешті, графіки історії міграції, з одного боку, можуть апробуватися, як календарі історії подій, набором

кейсів типологізації, якщо вони закодовані для кількісного аналізу. З іншого – якісний контекст, – беручи до уваги акцентування на міграційних історіях у міжособистісному ракурсі взаємодій, можна виділити два напрями для осмислення даних, а саме: а) аналіз динаміки ланцюгової міграції (*chain migration dynamics*), коли можна чіткіше та коректніше зрозуміти повноту взаємовідносин між переміщеними особами – виявити недоліки цього поняття¹¹, що часто недооцінюється, а також розібратися у відповідних хитросплетіннях; б) вивчення транснаціональних практик на мікрорівні, зокрема, виховання дітей на відстані або надсилання грошових переказів, сприяючи виділенню простору (*spaces*), де якраз вони і здійснюються¹².

Переходячи до питання про способи використання даних з історій міграції у наукових публікаціях, то, на погляд дослідника Й. Карлінга (цілком логічно і складно з ним не погодитися), можна виділити такі варіації: а) як тематичні дослідження; б) як база для вияву та класифікації закономірностей; в) в агрегації кількісних даних; г) як інформаційна довідка, що не є чітко вираженою у тексті.

Науковці-міграційники часто звертаються до індивідуальних кейсів під час якісного вивчення історій переміщених осіб, що можуть бути репрезентативною ілюстрацією загальної динаміки у новому – більш зрозумілому – світлі. Однак ці детальні розповіді про родинну міграцію у виключно текстовому форматі здатні обтяжувати їхнє сприйняття та бути занадто об'ємними для ознайомлення. Тому, якщо певні життєві факти графічно візуалізувати, то вчений може сфокусуватися на найбільш суттєвих аспектах, роблячи контекстуальне посилення на, зокрема, графіки чи календарі. При цьому, їхні версії у *тематичному дослідженні* можуть відрізнятися від тих, що формувалися у процесі інтерв'ювання. Це зумовлюється потребою у структуруванні даних, їхньої селекції та мінімізації інформаційного безладу, що завжди допустимий у первинному записі. Іншими словами, варто подумати, як найефективніше продемонструвати¹³ цю інформацію [34]. Загалом, альтернативою до застосування графіків чи календарів під час візуалізації даних (рекомендовано менш важливих і простих у розумінні) у міграційній історії може стати діаграма Лексіса (*the Lexis diagram*) – двовимірною сіткою, де життя індивіда має вигляд діагональної лінії, що тягнеться вгору. Ті взаємозв'язки, що зображені на ній, залежно від критеріїв (вік особи та час перебування у певному місці), можуть бути релевантними для аналізу того чи іншого міграційно орієнтованого питання – чи то про стосунки між поколіннями, чи то про соціальні зміни і т. д.

Зазначаючи про *виявлення і класифікацію закономірностей* як наступний спосіб презентації даних у публікаціях, дослідники мають

¹¹ У міграційних студіях побутує думка, що поняття „ланцюгова міграція” передбачає ситуацію, за якою особи, що переміщуються, здійснюють це один за одним та в один і той самий пункт призначення. На противагу до цього, часто буває, що міграція індивіда має відношення до міграції або постійного місця локалізації декількох осіб водночас, при чому до більш ніж одного місця їхнього проживання. Графік історії міграції є інструментом, що уможливує успішніше розуміння цих переміщень поза класичним трактуванням.

¹² У цьому випадку роль графіків історії міграції полягає не лише як формату збору даних, а як ширшого погляду на ті чи інші міграційні аспекти у житті індивіда, що висвітлюються виключно „візуально” у площині таблиці.

¹³ Зокрема доцільно використовувати графічне програмне забезпечення (CorelDRAW або Adobe Illustrator) задля переведення ручних записів у цифрові відповідники. З іншого боку, прості календарі і графіки можна створити у Microsoft Word і PowerPoint.

змогу висвітлити весь масив інформації завдяки різноманітним моделям, типологізаціям чи кластерам, акумулюючи у них особистий досвід мігранта, але показуючи надіндивідуальні водночас особливості – потенційно можливі тенденції, які можуть перевірятися вже на інших аналітичних кейсах. Таким чином, ключова проблема для вченого – це збір польової інформації у достатньому обсязі для адекватного пошуку таких закономірностей, а після їхнього успішного вияву, наявність подальших спроб у дослідницькій екстраполяції та верифікації вже в нових умовах – іншій країні чи стосовно інших мігруючих осіб. За приклад можна брати розвідку Й. Карлінга, в якій науковець окреслив дві моделі міграції серед жінок Кабо-Верде [15], чи працю Р. Кінга та його колег, в якій виділено десять моделей внутрішньої і міжнародної міграції.

Третій спосіб – *агрегування кількісних даних* – найпоширеніший стосовно висвітлення історій родинної міграції, зокрема, через таблиці, які акумулюють дескриптивну статистику або наслідки регресії, отримані з множини (як правило, сотні) кейсів. Безпосередня візуалізація результатів відбувається через описану вище діаграму Лексіса або, рідше, гістограми. Графіки історії міграції та календарі історії подій, як відзначають дослідники, методично обмежені, аби інформаційно коректно донести дані у візуальній формі в цій ситуації, оскільки досить складно уявити, як буде показано десятки/сотні траєкторій в єдиному форматі, уникаючи нашарування ліній, на противагу до діаграми Лексіса, де таке „нашарування” є звичайним явищем, що сигналізує про повторюваність тенденції і її інтенсивність у конкретній точці за координатами двох, закладених для аналізу, осей-критеріїв. При цьому важливо (аби це реалізувати), щоб сприйняття міграційної історії було за умови „одне переміщення на одну особу”, що цілком корелюється з великими за масштабами опитуваннями, де респондентів запитують зазвичай про перший або останній переїзд (альтернативно можна користуватися даними з реєстрів, які фіксують міграційні зміни в країні або надають право на офіційне проживання). Загалом, відповідна діаграма ефективна саме тоді, коли науковець має справу зі сукупними даними у двовимірному обмеженні, що дає змогу розглядати їх у зв’язку зі змінами у певній сфері держави, зокрема, в політиці в межах дій уряду стосовно імміграційної діяльності, мультикультуралізму і т. д. Як наслідок, вона відіграє місце транслятора загального уявлення про варіативність респондентів, де імміграція кожного індивіда може представлятися як маркер. Таким чином, в межах агрегації доречніше вдаватися до сепарації між діаграмами, з одного боку, та календарями і графіками, з іншого, в процесі збору та висвітлення інформації, проте однозначно, якщо спробувати обійтися лише одним з них, то дослідження приречене на невдачу: або будуть зібрані дані і нечітко візуалізовані, або ж саме графічне відображення ґрунтуватиметься на некоректних даних.

Урешті-решт, четвертий і найменш уживаний спосіб наведення даних є формат *інформаційної довідки*, ідея якої імпліцитно висвітлена у тексті. Це є така позатекстова інформація, що допоміжно повинна вказувати на корінь проблеми, яка вивчається; чи відповідну контекстуалізацію у зв’язку з теорією і практикою; чи розширювати ключові аспекти, що вміщені до основного тексту, підсилюючи їх аргументацію. При цьому, її обсяг і деталізація буде корелюватися з тим, який рівень (на думку науковця) обізнаності з темою є у читача – іншого вченого або пересічного

зацікавленого індивіда. Проте, незважаючи на попередній момент, ці дані оптимально мають бути лаконічними, чіткими та зрозумілими без тексту, що подається у публікації, бо центральний текст має сконцентруватися на описі тієї цінності/значущості, яка вкладається, як правило, в нетекстовий елемент. У наведенні даних з міграційних історій такий спосіб, як демонструє велика кількість досліджень¹⁴, не поширений. Це пояснюється тим, що якісні дослідження дають великий обсяг текстових даних, частина яких графічно візуалізується, проте досі залишається основним матеріалом. Як наслідок, ця „додаткова” інформація – це зведені в іншу форму репрезентації ключові дані, аби не переобтяжувати статтю одним (текстовим) типом інформації і зробити її комплексно зрозумілішою. Так, „історія мігранта” як конструкція розкривається виключно цілісно, а тому те, що не ввійшло до неї, стає нерелевантним (другорядним), тобто тією часткою даних, які набувають статусу „додаткових”. Учені завжди „тримають” їх у своїй пам’яті напоготові, аби за дослідницької потреби ввести в „експлуатацію”.

Висновки. Сьогодні дедалі чіткішим і зрозумілішим стає той факт (принаймні для зарубіжних розвідок), що „історія мігранта” – це широке інформаційне підґрунтя у вивченні міграційних процесів, явищ й індивідуального/групового/колективного досвіду осіб, що переміщуються. Завдяки різним методологічним інструментам, що доступні вченим, науковці мають змогу не лише якісно зібрати ці дані, але й ефективно і доречно їх подавати у своїх дослідженнях. При цьому, така опція альтернативності у виборі знаряддя – форми збору даних – сприяє підвищенню безпосередньої цінності, здобутої інформації та її точності. Апробуючи, зокрема, такі нові для української науки методи, як календарі історії подій або графіки історії міграції, можна досягати подвійного аналітичного ефекту: ґрунтовнішого збору даних, що отримані від респондентів, через вищий ступінь репрезентації спогадів та оптимальнішої манери висвітлення їх міграційних історій завдяки графічній візуалізації, що дозволяє зробити ці дослідження менш переобтяженими текстом, оскільки нетекстові елементи – таблиці, графіки, діаграми, зображення – це речі, за допомогою яких міграціологи (і не лише вони) можуть досягнути лаконічності і чіткості думки, не множачи словесних сутностей. Читачі, у свою чергу, можуть осмислювати відповідні моменти на побутовому рівні, чим усвідомлювати ті або інші питання через багатовимірність проблематики, а тому розширювати її межі – суспільне охоплення. Зважаючи на останній аспект, історії міграції українських вимушено переміщених осіб, котрі постраждали від повномасштабного вторгнення в Україну військ держави-агресора Росії, можуть бути почутими на весь світ. Але для того, щоб це відбулося конструктивніше та впливовіше у різних контекстах – правовому, політичному, культурному і т. д., – слід, щоб український дослідник інтенсивніше долучався би до використання методологічного інструментального різноманіття, яке вже апробовано зарубіжними науковцями.

У статті досягається поставлена мета – показано, які три форми збору міграційних історій нині переважають під час дослідницького вибору науковця-міграціолога, зважаючи на ті чи інші сильні та слабкі сторони

¹⁴ Зокрема, це яскраво демонструють роботи Й. Карлінга, який часто апробовував звичайні анкети, календарі історії життя та графіки історії міграції для збору даних, з одного боку, і тематичні розвідки – з використанням власних класифікацій та агрегації кількісних даних у них - для їхнього дослідницького представлення, з іншого. І багато науковців (К. Малдер, Р. Кінг, Р. Лукас, В. Дейкстра, Н. Ван Гер та ін.) наслідують його приклад.

кожної з них. Іншим питанням було висвітлити те, як можна завдяки чотирьом способам навести дані з цих історій у наукових публікаціях. При цьому, підсилюючим ефектом – як аргумент – стали безпосередні роботи, що демонструють логіку відповідного розгляду, а також графічна візуалізація, властива певному формату. Сукупно все це сприяє розширенню поглядів на інструментальні можливості під час вивчення „історій мігрантів”, а тому містить у собі практичну актуальність у вигляді об’єктивної історичної правди з життя українських мігрантів.

Перспективи подальших досліджень. Зважаючи на специфіку проблеми, яка висвітлювалася, слід виокремити низку наступних дослідницьких аспектів, на які доречно звернути увагу у майбутньому. По-перше, *методологічний*, де науковці здатні будуть відкрити дискусію щодо процесу інтеграції нових інструментів у вивченні міграційних історій у межах „української школи”, куди можна віднести багатьох суспільствознавців, окреслюючи як вузькосоціологічний наголос апробації, так і міждисциплінарний. По суті, це даватиме імпульс до практичного освоєння цих методів у польових розвідках. Тому висновки з їхнього використання було б цікаво порівняти, аби здійснити якісний аналіз здобутих результатів „до” та „після” розширення методологічного інструментарію.

По-друге, *концептуальний*, який характеризуватиметься тим, що здобуті дані можуть стати дійсно новою базою для вияву закономірностей розвитку процесів з переміщення осіб, класифікації їх різноманітних особливостей та навіть дескрипції якісно іншого типу мігранта, що з’являється у Європі після подій лютого 2022 р.

І, нарешті, по-третє, *політико-практичний*, що полягатиме у зборі інформації та її групуванні у форматі доказів – свідчень очевидців, які потенційно будуть документально використовуватися і під час міжнародного трибуналу (як уже історично було), і для просвітницької мети всередині країни і зовні, аби консолідувати думки і ставлення світової спільноти щодо подій минулорічної давності: до часу завершення та наслідків, що спричинила ця агресія. Не менш важливим напрямом будуть спільні розвідки українських науковців з міжнародними колегами, які можуть поєднувати описані вище аспекти або генерувати інший погляд на цю проблематику, однак у центрі залишаться історії тих самих українських мігрантів.

Бібліографічні посилання / References

1. Гнатюк В. „Усна історія” як концептуальна форма у вивченні історичних питань (на прикладі Голодомору 1932–1933). *Збірник наукових праць „Національна пам’ять” (на вшанування жертв тоталітаризму)*. Частина VI. Львів : Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2023. С. 27–33.

Hnatiuk V. „Usna istoriia” yak kontseptualna forma u vyvchenni istorychnykh pytan (na prykladі Holodomoru 1932–1933). *Zbirnyk naukovykh prats „Natsionalna pam’iat” (na vshanutannia zhertv totalitaryzmu)*. Chastyna VI. Lviv : Drukarnia LNMU imeni Danyla Halyskoho, 2023. S. 27–33. („Oral history” as a conceptual form in the study of historical issues (on the example of the Holodomor of 1932–1933).

2. Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування / ред. : Є. Головаха, С. Дембіцький. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 405 с.

Kompleksni vymiriuvalni instrumenty v sotsiologichnykh doslidzhenniakh: rozroblennia, adaptatsiia, obgruntuvannia / red. : Ye. Holovakha, S. Dembitskyi. Kyiv : Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 2022. 405 s. (Complex measuring instruments in sociological researches: development, adaptation, justification).

3. Ключковська І., П'ятковська О., Марусик Ю., Гойсан В., Жилич Х., Качур Дз. Українці Південно-Африканської Республіки: суспільство, ідентичність, майбутнє. Результати дослідження. Львів : Колор ПРО, 2020. 262 с.

Kliuchkovska I., P'iatkovska O., Marusyk Yu., Hoisan V., Zhylych Kh., Kachur Dz. Ukraintsi Pivdenno-Afrykanskoï Respubliky: suspilstvo, identychnist, maibutnie. Rezultaty doslidzhennia. Lviv : Kolor PRO, 2020. 262 s. (The Ukrainians of South African Republic: Society, Identity, Future).

4. Ключковська І., П'ятковська О., Марусик Ю., Черепенчук В., Манюк Х. Українці Туреччини: суспільство, ідентичність, майбутнє. Результати дослідження. Львів : Колор ПРО, 2022. 315 с.

Kliuchkovska I., P'iatkovska O., Marusyk Yu., Cherepenchuk V., Maniuk Kh. Ukraintsi Turechchynu: suspilstvo, identychnist, maibutnie. Rezultaty doslidzhennia. Lviv : Kolor PRO, 2022. 315 s. (The Ukrainians of Turkey: Society, Identity, Future).

5. Маєрчик М. Польові дослідження: проблема достовірності й порозуміння. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 5–6. С. 82–85.

Maierchuk M. Polovi doslidzhennia: problema dostovirnosti y porozuminnia. *Narodna tvorchist ta etnohrafii*. 2003. No. 5–6. S. 82–85. (Field researches: the problem of credibility and understanding).

6. Auriat N. „My wife knows best”. A comparison of event dating accuracy between the wife, the husband, the couple, and the Belgium population register. *Public Opinion Quarterly*. Oxford : Oxford University Press. 1993. No. 57. P. 165–190.

7. Auriat N. Who forgets? An analysis of memory effects in a retrospective survey on migration history. *European Journal of Population*. New York : Springer. 1991. No. 7. P. 311–342.

8. Axinn W., Pearce L., Ghimire D. Innovations in life history calendar applications. *Social Science Research*. Cambridge : Academic Press. 1999. No. 28. P. 243–264.

9. Belli R., Callegaro M. The emergence of calendar interviewing: a theoretical and empirical rationale. *Calendar and Time Diary Methods in Life Course Research*. Thousand Oaks : Sage, 2009. P. 31–52.

10. Belli R., Shay W., Stafford F. Event history calendars and question list surveys. A direct comparison of interviewing methods. *Public Opinion Quarterly*. Oxford : Oxford University Press. 2001. No. 65. P. 45–74.

11. Bernard H., Killworth P., Kronenfeld D., Sailer L. The problem of informant accuracy. The validity of retrospective data. *Annual Review of Anthropology*. San Mateo : Annual Reviews. 1984. No. 13. P. 495–517.

12. Bilsborrow R., Hugo G., Oberai A., Zlotnik H. International Migration Statistics. Guidelines for Improving Data Collection Systems. Geneva : International Labour Office, 1997. 436 p.

13. Boyle P., Halfacree K., Robinson V. Exploring Contemporary Migration. Harlow : Longman, 1998. 296 p.

14. Carling J. Collecting, analysing and presenting migration histories. *Handbook of research methods in migration*. Cheltenham, Northampton : Edward Elgar Publishing. 2012. P. 137–162.

15. Carling J. Mother–child trajectories in Cape Verdean transnational families. Paper presented at Transnational Parenthood and Children-Left-Behind. Oslo : Peace Research Institute Oslo (PRIO), 2008.

16. Carling J. Towards a demography of immigrant communities and their transnational potential. *International Migration Review*. New York : SAGE Publications. 2008. No. 42. P. 449–475.

17. Cicirelli V. Sibling Relationships across the Life Span. New York : Plenum Press, 1995. 266 p.

18. Cohen J., Sirkeci I. (Eds.). Handbook of Culture and Migration. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2021. 480 p.

19. Dijkstra W., Smit J., Ongena Y. An evaluation study of the event history calendar. *Calendar and Time Diary Methods in Life Course Research*. Thousand Oaks : Sage, 2009. P. 257–276.
20. Eltringham N. „We are not a Truth Commission” Fragmented Narratives and the Historical Record at the International Criminal Tribunal for Rwanda. *Journal of Genocide Research*. London : Routledge Taylor and Francis Group. 2009. No. 11. P. 55–79.
21. Fiddian-Qasmiyeh E., Loescher G, Long K., Sigona N. (Eds). *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford : Oxford University Press, 2014. 784 p.
22. Freedman D., Thornton A., Camburn D., Alwin D., Young-DeMarco L. The life history calendar: a technique for collecting retrospective data. *Sociological Methodology*. Washington : American Sociological Association. 1988. No. 18. P. 37–68.
23. Hagerstrand T. Diorama, path and project. *Human Geography. An Essential Anthology*. Oxford : Blackwell, 1996. P. 650–674.
24. Harris D., Parisi D. Adapting life history calendars for qualitative research on welfare transitions. *Field Methods*. New York : SAGE Publications. 2007. No. 19. P. 40–58.
25. King R., Skeldon R., Vullnetari J. Internal and international migration: Bridging the theoretical divide. Paper presented at Theories of Migration and Social Change. Oxford : Oxford University Press, 2008.
26. Lucas R. Migration (draft questionnaire modules). *Designing Household Survey Questionnaires for Developing Countries*. Washington, DC : The International Bank for Reconstruction and Development. 2000. No. 3. P. 333–348.
27. Miller D., Miller L. Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide. Los Angeles : University of California, 1999. 274 p.
28. Mulder C. The family context and residential choice: a challenge for new research. *Population, Space and Place*. New Jersey : Wiley. 2007. No. 13. P. 265–278.
29. Mulder C., van Ham M. Migration histories and occupational achievement. *Population, Space and Place*. New Jersey : Wiley. 2007. No. 11. P. 173–186.
30. Reed H., Andrzejewski C., White M. Men’s and women’s migration in coastal Ghana: an event history analysis. *Demographic Research*. Rostock : Max-Planck Institute for Demographic Research. 2010. No. 22. P. 771–812.
31. Sayles H., Belli R., Serrano E. Interviewer variance between event history calendar and conventional questionnaire interviews. *Public Opinion Quarterly*. Oxford : Oxford University Press. 2010. No. 74. P. 140–153.
32. Smith J., Thomas D. Remembrances of things past: test–retest reliability of retrospective migration histories. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A*. New Jersey : Wiley. 2003. No. 166. P. 23–49.
33. Toney M., Golesorkhi B., Stinner W. Residence exposure and fertility expectations of young Mormon and non-Mormon women in Utah. *Journal of Marriage and Family*. Saint Paul : National Council on Family Relations. 1985. No. 47. P. 459–465.
34. Tufte E. *The Visual Display of Quantitative Information*. Chesire : Graphics Press LLC, 2001. 200 p.
35. Van Hear N. *New Diasporas. The Mass Exodus, Dispersal and Regrouping of Migrant Communities*. London : UCL Press, 1998. 316 p.
36. Vargas-Silva C (Ed.). Part II. Introduction to different techniques and approaches. *Handbook of research methods in migration*. Cheltenham, Northampton : Edward Elgar Publishing, 2012. P. 117–269.
37. White M. (Ed.). *International Handbook of Migration and Population Distribution (International Handbooks of Population, 6)*. New York : Springer, 2016. 643 p.
38. Wu L. Event history models for life course analysis. *Handbook of the Life Course*. New York : Kluwer Academic Publishers, 2003. P. 477–502.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2023